

УДК 159.922.8:159.923.2

МОДЕЛЮВАННЯ СТРУКТУРИ ПРЕДИКТОРІВ КРИЗИ ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ У ПІДЛІТКОВО-ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Шамне А.В., д. психол. н.,
доцент кафедри загальної та вікової психології
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

У статті представлено моделювання структури предикторів кризи психосоціального розвитку. Дві моделі регресії дозволили описати та порівняти структури предикторів виникнення кризи психосоціального розвитку в підлітковому та юнацькому віці (12–20 років).

Ключові слова: нормативна криза, психосоціальний розвиток, моделювання, предиктори, регресійний аналіз, підлітково-юнацький вік, детермінація.

В статті представлено моделирование структуры предикторов кризиса психосоциального развития. Две модели регрессии позволили описать и сравнить структуры предикторов возникновения кризиса психосоциального развития в подростковом и юношеском возрасте (12–20 лет).

Ключевые слова: нормативный кризис, психосоциальное развитие, моделирование, предикторы, регрессионный анализ, подростково-юношеский возраст, детерминация.

Shamne A.V. DESIGNING STRUCTURE OF PREDICTORS OF CRISIS OF PSYCHOSOCIAL DEVELOPMENT IN ADOLESCENCE

The article describes designing of structure of predictors of crisis of psychosocial development. Two regression model (for teens and young adults) made it possible to describe and compare structure predictors of occurrence crisis psychosocial development in adolescence (12–20 years).

Key words: normative crisis, psychosocial development, designing, predictors, regression analysis, adolescence, determination.

Постановка проблеми. Проблема вікових криз є однією з найбільш дискусійних у психології. Вона характеризується неузгодженістю існуючих концепцій, відсутністю єдиної методологічної позиції, дефіцитом ґрунтовних емпіричних досліджень, декларативністю, відсутністю серйозної фактологічної бази. Останнім часом в англо-американській [3; 6; 7] та російській літературі [1] з проблем підліткової кризи підкреслюється невідповідність її теоретичних моделей результатам емпіричних досліджень, невизначеність в експериментальному підтвердженні кризи як явища, її феноменології, детермінації виникнення, можливостей та шляхів її педагогічної корекції тощо.

Виходячи з окреслених проблем, **мета** емпіричного дослідження полягала у моделюванні структури предикторів кризи психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці.

Статистична обробка даних здійснювалася з використанням множинного лінійного регресійного аналізу (МРА), який найбільш часто використовується як метод побудови прогнозу [2] з метою визначення впливу більше однієї незалежної змінної на одну залежну змінну. Інструментом отримання достовірних прогнозів щодо характеру розвитку, засобом його вираження є предиктори (від англійського дієслова

predict – «прогнозувати, передбачати») – незалежні змінні, зміни яких призводять до змін інших залежних змінних – відгуків [4].

Завдання регресійного аналізу полягали в тому, щоб виявити причинно-наслідковий зв'язок наявності кризи (залежної змінної) в учасників дослідження та незалежних змінних – їх психологічних властивостей і особливостей соціальної ситуації розвитку. Використання МРА, таким чином, мало метою інтегрувати в одну прогнозну модель зовнішні та внутрішні фактори кризи у підлітково-юнацькому віці, відокремити тенденції вікового розвитку від ситуаційних показників, оцінити внесок кожного з предикторів у дисперсію критеріальних змінних «Криза». Для цього використовувалася програма МРА з пакету SPSS 11.0 у варіанті прямого покрокового методу. Ми виходили з того, що в регресії повинні бути представлені три групи незалежних змінних (потенційних предикторів кризи), які презентують особливості психосоціального розвитку:

– зовнішні детермінанти (сімейне оточення, стилі виховання в сім'ї, відомості про ранні етапи соціалізації, біографічний досвід;

– внутрішні детермінанти (індивідуально-типологічні, характерологічні, особистісно-суб'єктні властивості, особливості Я-концепції);

– характер функціонування (диспозиції поведінки, особливості соціально-психологічної адаптації і поведінки в соціумі).

Використовувалися методики: «16-факторний особистісний опитувальник» Р. Кеттелла (16 PF, форма С), «Біографічний опитувальник» (BIV) (Bottscher, Jager, Lischer, 1976), Тест «Смисложиттєві орієнтації» Д.О. Леонтьєва (СЖО), опитувальник POI – Personal Orientation Inventory by Everett Shostrom (в адаптації Н.Ф. Каліної), авторський тест-опитувальник «Psychosocial Development of Adolescents» (PDA) [5], модифікований варіант опитувальника «Особистісний диференціал» (OCA), адаптований в НДІ ім. В.М. Бехтерева (шкали: «Оцінка», «Сила», «Активність», «Ставлення до справи», «Ставлення до людей»). Залежною змінною виступав загальний показник опитувальника «Криза отрочтва», який містить перелік поведінкових характеристик, які відповідають класичним уявленням про підліткову кризу (Ш. Бюлер, Л. Виготський, Ст. Холл, Е. Шпрангер) [5].

У дослідженні брали участь дві вікові групи (підлітки та юнаки): 55 учнів 8–10 класів середньої загальноосвітньої школи у віці 12–15 років та 66 студентів 2–3 курсів університету у віці 18–20 років. Вони діагностувалися однаковою батареєю методик. Результати регресійного аналізу, представлені в таблицях 1 та 2, містять величини нестандартизованих (β) і стандартизованих ($Beta$) коефіцієнтів регресії, а також критерії t Стьюдента (t) і r -рівні, що дозволило визначити статистичну значимість двох регресійних моделей – моделі «Підлітки» та моделі «Юнаки».

Виклад основного матеріалу дослідження. Регресійне рівняння моделі «Підлітки» (таблиця 1) з множинним коефіцієнтом кореляції 0,694 і коефіцієнтом детермінації 0,493 виявилось статистично достовірним і досить інформативним у поясненні детермінації кризи в розвитку особистості. Ця регресійна модель пояснює 49% дисперсії залежної змінної і є значущою за критерієм Фішера $F(13, 22, p=0,001)$. У складі даної моделі найбільш вагомими предикторами вікової кризи виявилися індивідуально-типологічні властивості (показники тесту 16 PF і OCA), особливості соціального середовища, виховання в сім'ї (шкали «Біографічного опитувальника» PSYKON і ERZIEN) і психосоціального розвитку (шкали опитувальника «PDA»).

Підліток, який переживає кризу психосоціального розвитку має такі характеристики: слабкість Я, емоційна нестабільність, нестійкість інтересів, низька фрустраційна толерантність, схильність ухилятися від

роботи, дратівливість, неврівноваженість, стомлюваність (фактор С (-) «емоційна нестійкість») ($B = -0,250$) (тут і далі в дужках наводиться величина бета – стандартизованих коефіцієнтів регресії), екстравертованість, активність (A+) ($B = 0,345$), невротичні симптоми, схильність до соматичних порушень, низька стійкість до стресових навантажень, психічна лабільність (PSYKON+) ($B = 0,222$).

Модель структури предикторів показала, що криза пов'язана з регуляторними (вольовими) характерологічними властивостями, що доводить висока вага факторів Q₃ (-) «Нестача самоконтролю» ($B = -0,0382$) і G (-) «Безпринципність» ($B = -0,699$) тесту 16 PF, а також негативне «ставлення до справи» ($B = -0,766$) тесту OCA. Предиктор негативне «ставлення до справи» тесту OCA має найбільшу вагу (оцінка себе як недисциплінованого, безвідповідального, неорганізованого, ледачого). Підліток, який має ознаки вікової кризи, погано піддається контролю, неуважний, недисциплінований, для нього характерна внутрішня конфліктність уявлень про себе, недотримання правил, невимушеність у поведінці, низький самоконтроль, фрустрованість (зворотні значення за фактором Q₃). Висока вага фактора G (-) (16 PF) у регресійному рівнянні показує, що предикторами кризи є низьке «супер-его», залежність від емоцій, незгода з загальноприйнятими моральними нормами, недбалість, безвідповідальність, неорганізованість, легковажність, мінливість.

Вага предикторів, пов'язаних із зазначеними емоційно-вольовими характеристиками, пояснює майже половину дисперсії кризи. Отже, підліток у період кризи переживає труднощі відповідності об'єктивним вимогам до організації навчальної діяльності, оскільки не хоче (зниження значення навчальної діяльності і її мотивації) і не може (проблеми низької саморегуляції і низької відповідальності). Наслідком цієї фрустрації є сприйняття себе як залежного від зовнішніх обставин і оцінок, схильність розраховувати на інших, низька здатність контролювати ситуацію, що чітко зафіксовано в прогностичній моделі, як орієнтація на зовнішні мотиватори поведінки (престиж, статус, гроші) (предиктор «Матеріальні цінності») ($B = 0,14$) і екстернальний локус контролю – Я ($B = -0,228$).

Екстернальний локус контролю у дисперсії кризи свідчить про важливу тенденцію – появу фаталістичної установки, невіру в свої сили контролювати події власного життя і бути джерелом активності. Є, таким чином, підстави вважати, що ризики підліткової кризи полягають у високій ймовірності зародження екстернального локусу

контролю (зовнішньої каузальної орієнтації). Процес його появи обумовлює сукупність факторів, насамперед, неможливість підлітка відповідати новим очікуванням і вимогам, які пред'являють йому навчальна діяльність, дорослі і життя в цілому.

Сукупність описаних предикторів (насамперед факторів Q₃ і G) обумовлює негативне ставлення підлітка не тільки до справи, але й до людей. Його поведінка регулюється переважно особистими, сьогоденними бажаннями і потребами, свої можливості оцінюються не критично, він має певні амбіції (претензії) і досить вільно ставиться до обов'язків і моральних норм, виявляє незгоду із загальноприйнятими поглядами і стандартами. Це підтверджує велика вага шкали «Соціабельність» (PDA) ($B = -0,643$), яка свідчить про виражений індивідуалізм, нехтування думкою навколишніх, низьку афіліативність, схильність до заперечення норм. Шкала «Автономність» (PDA) ($B = -0,101$) виступає як прагнення контролювати оточення, самоствердитися за рахунок інших, проявити своє «Я» будь-яким можливим способом.

Підліткова криза тісно пов'язана з труднощами соціальної адаптації та проблемами в соціальній взаємодії (високий внесок у детермінацію кризи шкали «Гнучкість у спілкуванні» (POI) ($B = -0,446$)). Цей предиктор свідчить про наявність проблем в адекватному самовираженні, у спілкуванні, про низьку здатність до автентичної взаємодії з оточуючими, схильність до фальші або маніпуляцій, невпевненість у своїй привабливості для інших.

Вагомим предиктором кризи виявилася сімейна ситуація, зокрема, фактор ERZIEN (+) «Виховний вплив батьків» (негативний характер взаємодії між підлітком і батьками, неврозогенний стиль виховання тощо) ($B = -0,347$). Останній посилює труднощі соціальної адаптації підлітків. Зазначимо, що шкали PSYKON і ERZIEN входять в синдром «Актуальна напруга в професійній (навчальній) та особистісній сферах», тобто підлітки з відповідними індивідуально-типологічними та особистісними властивостями не можуть подолати напругу актуальних зовнішніх обставин.

З отриманої моделі структури предикторів можна зробити висновок, що для прогнозу появи підліткової кризи найбільш інформативним для дорослих (вчителів, батьків, вихователів) у передкризовий період (11–12 років) можуть бути такі показники: негативне ставлення дитини до навчальної діяльності, обов'язків і моральних норм, безвідповідальність, низький самоконтроль, егоїзм, орієнтація на себе, проблеми в спілкуванні з однолітками, емоційна нестабільність, неорганізованість, недисциплінованість, залежність від впливу друзів, випадку та обставин. Можливість появи кризової симптоматики зростає, якщо ці негативні властивості «накладаються» на несприятливу сімейну ситуацію. Поряд із цим комплекс цих предикторів може бути в тій чи іншій мірі знівельований адекватним стилем виховання, сприятливою сімейною ситуацією, коригуючими впливами психологів і педагогів.

Пояснювальні і прогностичні властивості регресійного рівняння «Юнаки» (таблиця 2)

Таблиця 1

Модель структури предикторів кризи психосоціального розвитку(підлітки)

Предиктори (назви шкал і методик)	β	Beta	t	p<	Статистики моделі
C (16 PF)	-2,059	-0,250	-2,798	0,011	R = 0,694 RI = 0,493 (43%) F (13, 22) p = 0,001
G (16 PF)	5,073	-0,699	5,376	0,000	
Q3 (16 PF)	-2,408	-0,382	-3,132	0,004	
ERZIEN (BIV)	-2,030	-0,347	-2,995	0,007	
PSYKON (BIV)	1,838	0,222	2,015	0,051	
Соціабельність (PDA)	-4,456	-0,643	-6,182	0,000	
Матеріальні цінності (PDA)	0,566	0,14	1,091	0,05	
Гнучкість у спілкуванні (САМОАЛ)	-1,998	-0,446	-5,257	0,000	
Активність (OCA)	0,697	0,345	5,213	0,000	
Ставлення до справи (OCA)	-0,650	-0,766	-5,053	0,000	
Локус контролю – Я (СЖО)	-0,491	-0,228	-3,829	0,000	
Автономність (PDA)	0,466	0,101	1,023	0,05	

Примітка: тут і надалі: R – значення коефіцієнта множинної кореляції; R² – значення коефіцієнта детермінації (у дужках відсоток поясненої дисперсії кризи); F – критерій Фішера (міра значущості регресії, відношення факторної дисперсії до залишкової); p – рівень значущості; β – стандартізований коефіцієнт регресії; B – значення коефіцієнта детермінації (регресії факторної ознаки – предиктора); t – критерій Стьюдента.

з множинним коефіцієнтом кореляції 0,48 і коефіцієнтом детермінації 0,292 дещо гірші в порівнянні з моделлю підлітків ($F(9, 94)$, $p = 0,02$), що виразилося у зменшенні пояснювальної дисперсії ($\Delta R^2 = 0,201$).

У складі даної моделі найбільш вагомими предикторами кризи виявилися низька осмисленість життя, екстернальний локус контролю-Я ($B = -0,963$), екстернальний локус контролю життя відразу за двома опитувальниками – СЖО ($B = -0,885$) і PDA ($B = 0,525$). Це свідчить про відсутність особистісної відповідальності за своє життя, себе і реалізацію власних цілей, невіру у свої можливості впливати на події життя й оточення. Сукупність предикторів «Життєві цілі» ($B = -0,302$) і екстернального «Локус контролю життя» можна пояснити з позиції Д.О. Леонтьєва, який зазначає, що високі бали в цьому випадку можуть характеризувати прожектера, плани якого не мають реальної опори в сьогоденні і не підкріплюються особистою відповідальністю за їх реалізацію.

Предикторами кризи також є низькі показники за шкалою «Оцінка» ($B = -0,719$) (низький рівень самоповаги і прийняття себе як особистості, незадоволення собою) (OCA), негативна оцінка себе як джерела активності, негативна оцінка свого минулого, теперішнього і майбутнього (шкала «Негативна еґо-ідентичність» ($B = 0,631$), низький рівень суб'єктивного благополуччя ($B = -0,525$) (недовіра до людей, низький рівень задоволеності процесом життя) і орієнтація на матеріальні цінності ($B = 0,759$) (PDA). Ці предиктори у сукупності здійснюють значний вплив на виникнення кризи (їм належить майже половина дисперсії).

Регресійне рівняння показує, що передумовою юнацької кризи виступає нездатність особистості продуктивно втілити

життєві цілі і смисли в життя, реалізувати себе як суб'єкта життя. Це проявляється у низькому залученні в самореалізацію, у відсутності реальних досягнень, успіхів у практичній реалізації життєвих цілей тощо. Таким чином, детермінація кризи в юнацькому віці пов'язана з проблемами становлення ідентичності. Вагомим предиктором кризи виявився низький рівень спонтанності ($B = -0,388$), який свідчить про те, що людина не схильна виявляти свої почуття у заздалегідь продуманих діях, не може або боїться відкрито виражати свої почуття, а, отже, самоактуалізація неможлива, вона залишається заблокованою на рівні бажань, а не реальності. Здатність до спонтанної поведінки є фрустрованою.

Внесок у детермінацію кризи предиктора «гнучкість у спілкуванні» ($B = -0,507$) свідчить про вплив соціальних стереотипів, проблеми в адекватному самовираженні, низьку здатність до автентичної взаємодії з оточуючими, схильність до фальші або маніпуляцій, проблеми в саморозкритті, невпевненість у своїй привабливості для інших. Це підтверджують предиктори «Соціальна активність, контактність» (SOZAKT) ($B = -0,501$) (проблеми у встановленні і підтримці соціальних контактів, проблеми розкриття себе, нездатність до спонтанного реагування) і предиктор L (+) (16 PF) ($B = -0,580$), який відображає зв'язок кризи зі ставленням особистості до інших людей (підозрілість, ревності, внутрішнє напруження, тривога у стосунках із людьми, заздрісність, самовпевненість, догматичність, перекидання відповідальності за власні помилки на оточуючих, дратівливість, еґоцентризм).

Таким чином, в період 18–20 років складовою детермінації кризи психосоціального розвитку є фрустрація потреби у самови-

Таблиця 2

Модель структури предикторів кризи психосоціального розвитку (юнаки)

Предиктори (назви шкал і методик)	β	Beta	t	p<	Статистики моделі
Життєві цілі (СЖО)	0,857	,302	1,849	0,04	$R^0 = 0,48$
Локус контролю-Я (СЖО)	-2,583	-0,963	-4,491	0,000	$R^{20} = 0,292$
Локус контролю життя (СЖО)	-2,774	-0,885	-3,748	0,004	(26%)
Негативна еґо-ідентичність (PDA)	4,364	0,631	3,556	0,003	$F(9, 94)^0$
Матеріальні цінності (PDA)	4,901	0,759	5,070	0,000	$p^0 = 0,02$
Оцінка (OCA)	-1,438	-0,719	-1,888	0,047	
SOZAKT (BIV)	4,569	0,501	3,623	0,002	
Спонтанність (САМОАЛ)	-2,560	-0,388	-2,443	0,026	
Гнучкість у спілкуванні (САМОАЛ)	-3,895	-0,507	-2,644	0,017	
Суб'єктивне благополуччя (PDA)	3,297	-0,525	2,071	0,049	
L (16 PF)	-3,387	-0,580	-4,490	0,000	
Екстернальний локус – життя (PDA)	3,297	0,525	2,071	0,05	

значенні та персоналізації, що проявляється у низькій здатності до встановлення конгруентних стосунків із близьким оточенням, переживанні страху саморозкриття, низькій спонтанності і гнучкості у спілкуванні, підозрілості, недовірі до людей.

Модель структури предикторів, представлена в таблиці 2, дозволяє зробити висновок, що сімейна ситуація, особливості виховання не інформативні для прогнозу кризи. Криза у юнаків обумовлена сукупністю внутрішніх факторів: екстернальний локус контролю, низька соціальна активність, підозрілість, недовіра до людей, негативна оцінка власного життя, проблеми спонтанності і саморозкриття, орієнтація на матеріальні цінності. Це тип інфантильної особистості з дифузною ідентичністю, яка не може інтегруватися в референтні групи, має проблеми у спілкуванні, ціннісно-сміслові конфлікти, високий рівень незадоволення собою і низький рівень суб'єктивного благополуччя, як показник фрустрації базових потреб.

Порівняльний аналіз моделей структури предикторів «Підлітки» та «Юнаки» дозволяє зробити такі висновки щодо прогнозу виникнення кризи.

1. Якість прогнозу кризових проявів. Побудовані прогнозні моделі мають різне значення коефіцієнта детермінації R^2 , який був більше для моделі «Підлітки» ($R^2 = 0,493$) і менше – для моделі «Юнаки» ($R^2 = 0,292$). Це означає, що ймовірність прогнозу є більш високою для пояснення детермінації підліткової кризи, оскільки змінні, включені в пояснювальну модель для підлітків (сукупність індивідуально-типологічних, особистісних і соціально-середовищних детермінант) майже на 49% пояснюють результат. Ймовірність зробити точний прогноз для юнацького віку значно менша (сукупність предикторів пояснюють результат на 29%). Це пов'язано зі зростанням індивідуалізації розвитку протягом отрочтва, підвищенням складності системи детермінант кризи.

2. Роль формальних показників. Показники: стать, склад сім'ї (повна чи неповна, рівень матеріального становища), рік навчання і хронологічний вік не роблять значного внеску в регресійне рівняння. Можна припускати, що схильність до кризи в період дорослішання не залежить від формальних характеристик, які самі по собі не зумовлюють кризи і не рятують від її появи. Ймовірно їм відведена роль фонових умов, що полегшують чи ускладнюють перебіг кризи і визначають доступні соціальні ресурси для її подолання.

3. Індивідуальна варіативність психосоціальної кризи. Результати дослідження

показали, що в межах одного віку завжди є декілька варіацій регресійного рівняння, кожна з яких має свої логічні обґрунтування. Це доводить, що криза у підлітково-юнацькому віці відрізняється високим поліморфізмом, тобто варіативністю причин виникнення, перебігу та результатів. Тому розглядати її фактори і феноменологію необхідно з позиції єдності вікових і індивідуальних закономірностей.

4. Загальні для обох віків фактори (предиктори) кризи психосоціального розвитку. Регресійний аналіз показав, що в період 12–20 років найбільш вагомий вплив на появу кризи здійснюють внутрішні фактори – комунікативно-характерологічні особливості, ціннісно-мотиваційне ставлення до себе, світу, людей, справи, загальні установки і генералізовані очікування (наприклад, локус контролю), які заломлюються в сприйнятті соціальної ситуації розвитку та свого місця в системі відносин. Так, в обох моделях відтворювалася залежність кризи від екстернального локусу контролю-Я (СЖО), орієнтації на матеріальні цінності (високе значення грошей як мотиватора поведінки) (PDA) і низької гнучкості у спілкуванні (POI). В обох вікових групах значущими є соціально-психологічні предиктори кризи: несформованість почуття прихильності до свого близького оточення, споживацька позиція, розмитість соціальної ідентичності, недовіра до людей, низька соціабельність, яка у підлітків проявляється через негативні показники за шкалою «Соціабельність» (PDA), а у юнаків – через фактор «Підозрілість» (16 PF) і проблеми саморозкриття (POI).

Отже, можна зробити **висновок**, що і в підлітковому, і в юнацькому віці: а) криза не може бути пояснена без аналізу місця дитини в системі соціальних зв'язків, особливостей взаємодії з оточуючими тощо; б) поява кризи найбільш тісно пов'язана з фрустрацією базової потреби у самодетермінації, потреби контролювати події власного життя і бути джерелом активності.

5. Вікові відмінності в структурі предикторів кризи проявляються:

а) у зміні співвідношення ваги і ролі зовнішніх (соціальних) і внутрішніх детермінант її виникнення. У підлітковому віці основними факторами кризи психосоціального розвитку є індивідуально-типологічні та особистісні властивості (низька здатність до саморегуляції, негативне ставлення до діяльності, людей і моральних норм) і соціальні фактори (стиль виховання в сім'ї, біографічний досвід). В юнацькому віці зростає значення внутрішніх (ціннісно-мотиваційних та суб'єктивних) факторів детермінації. Це

свідчить про розгортання суперечностей, які є проекцією минулого досвіду на самовизначення, становлення світогляду і усвідомлення свого місця в системі відносин. Якщо у підлітків криза є маркером проблем соціально-психологічної адаптації та самоствердження, то у юнаків – маркером проблем самовизначення та самоактуалізації у світі людей і смислів:

б) у зміні співвідношення ваги і ролі у структурі внутрішніх детермінант. Протягом підлітково-юнацького віку:

– зменшується значення предикторів індивідуально-типологічних та функціонально-діяльнських властивостей (низька мотивація навчальної діяльності, негативне ставлення до справи);

– зростає вага предикторів, які регулюють конгруентність спілкування з навколишніми і здатність до саморозкриття (негативне ставлення до людей, підозрілість, закритість, дефіцит спонтанності, негнучкість у спілкуванні);

– збільшується роль самооціночних компонентів Я-концепції (низька самооцінка, негативна оцінка свого минулого, теперішнього і майбутнього) та предикторів ціннісно-мотиваційної сфери (дисгармонійність мотивації, фрустрованість, внутрішні конфлікти, низька осмисленість життя);

– вага дисперсії збільшується за рахунок дефіциту суб'єктних властивостей (екстернальний локус контролю, безособова каузальна орієнтація, розмитість смисловитих орієнтацій, проблеми самореалізації, показником яких є низький рівень суб'єктивного благополуччя).

Побудова пояснювальних моделей кризи підлітково-юнацького віку ускладнюється полідетермінованістю цього явища, впливом багатьох особистісних, соціально-психологічних і індивідуально-типологічних чинників. Однак помітною є загальна тенденція, яка полягає у тому, що природа кризи трансформується від кризи особистісних компонентів розвитку (криза особистості) в підлітковому до кризи суб'єктних компонентів психосоціального розвитку в юнацькому віці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гаврилова Т.А. Критический анализ зарубежных психологических концепций «кризисности – бескризисности» перехода от детства к взрослости : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Т.А. Гаврилова. – Москва, 1985. – 19 с.
2. Дрейпер Н. Прикладной регрессионный анализ / Н. Дрейпер, Г. Смит. – Москва : Финансы и статистика, 1986. – 365 с.
3. Крайг Г. Психология развития / Грэйс Крайг; [пер. с англ. Н. Мальгиной и др.]. – Санкт-Петербург: Питер, 2000. – 992 с.
4. Равич-Щербо И.В. Психологические предикторы индивидуального развития / И.В. Равич-Щербо, Т.М. Марютина, В.И. Трубников // Вопросы психологии. – 1996. – № 2. – С. 42–55.
5. Шамне А.В. Теорія та практика психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці [монографія] / А.В. Шамне. – Київ: ТОВ «Інтерсервіс», 2015. – 488 с.
6. Alissi A.S. Concepts of adolescence / A.S. Alissi. – Adolescence. – 1970. – V. 7, № 28. – P. 491–510.
7. Coleman J.C. The nature of adolescence / J.C. Coleman. – London–New York, 1980. – 214 p.